

Hafızanın Ölümü ve Matem

Orhan Berent

“Hafıza için önce mekân gerekir.” Bu sözü, yıllar önce, şimdi hangisi olduğunu unuttuğum bir Venedik Bienali'nin sonuç bildirgesinde okumuştum. Broşürden anladığıma göre İtalyanlar bu işe epey önem veriyor olmalıydı ki, salt estetik kaygılarla sanatsal değer taşıyan eski tarihi yapıları değil, 20. yüzyılın başında inşa edilmiş ve hiçbir antik öğeye sahip olmayan sıradan ardiyeleri, antrepoları, fabrika binalarını korumuşlar; onları yaşayan ve soluk alan mekânlara dönüştürmüşlerdi. Benim ülkemde ve benim şehrimde ise tahrip o kadar katlanılmazdı ki, her insanın doğum anında yaşadığı tensel kayba gün geçtikçe hafızanın ve mekânların kaybı da ekleniyor, modern şehirliyi tanımlayan kendilik konumu ve özgünlük yerine kentsel dönüşüm adına TOKİ marifetiyle Anadolu'nun birçok yerleşim biriminde gözlemlenebilecek standartlaştırma, siteleş-tirme, sentetikleştirme ve tek tipleştirme yüceltiliyordu. Sokağın ve özgün meskenin yok edilmesine direnmek sadece hatırlamakla mümkün oluyordu. O da nereye kadar...

Her şey yıllar önce bir gece vakti Alsancak Garı'ndan gelen buharlı lokomotif düdükleme envaîleşit kokuların eşlik etmesiyle başlamıştı. Sokağımızın bir ucu denize çıkıyordu ve limandaki gemilerin açık ambarlarından pirina, arka taraftaki Tekel depolarından tütün, caddenin sonundaki fabrikadan meyan kökü, karşı kaldırıma park etmiş kamyonlara istiflenmiş çuvalardan da makine yağı ve mazotla karışık buram buram kuru üzüm kokuları yükseliyordu. Yaz aylarıydı ve artık o yıllarda çoktan can çekişmeye başlamış İzmir Körfezi'nden gelen yosun rayihaları da zifiri karanlığa sinmişti. Beş yaşlarındaydım. Şaşkın şaşkın sokağın iki ucundaki gündüzden kalma kocaman taşlara bakıyordum. O zamanlar oturduğumuz evin karşısında kuru üzüm işletmesi vardı ve öğle paydosunda işçiler sokakta maç yaparlardı. Hadi top tepiklemeyi anlıyordum da bu taşları niye

Kimse şaşırmasın, Alsancak Altaylılar mahallesidir

Aile albümündeki 1932 Dünya Güzellik Kraliçesi Keriman Halis

dizmişler? Üşenmedim, gecenin köründe birkaç basamak merdiveni inip soluk beyaz floresan ışığının zar zor aydınlattığı sokaktaki taşları, burun direğimi sızlatan bin bir çeşit itriyatın verdiği sarhoşlukla baş etmeye çalışarak incelemeye başladım. Neyin nesiydi ki bunlar? Jung'a nazire yaparcasına yakın çevrem ve mekânlardaki nesnelere, çocukluk arketiplerimi şekillendiriyordu.

Havalar ısındığı için sokağın başındaki yazlık sinema faaliyeteydi. Dünkü seansta Burt Lancaster kovboy filminde tabancalarını konuşurmuş, o gece ise birazdan Sadri Alışık segâh makamında tıngırdayan bir tamburun eşliğinde "Ben seni unutmak için sevmedim," diyerek içli şarkısına başlayacaktı. Sinemaya gitmemiştik, evdeydik. Sokağa dizilen kafam kadar taşlara bir anlam veremediğim için kös kös eve dönmüş, sofaya girmiştim. Sinemadaki nağmeler tatlı bir imbat eşliğinde penceremizden dalınca babam bardağına çoktan meg¹ parmak rakı doldurmuş, dalgın dalgın üzerini suyla tamamlıyordu. Dönemin meşhur aktrisi Doris Day stili kesilmiş saçlarının kakülünü önüne düşürmüş annem ise sanırım o an mutluydu ve oturduğu koltukta öne eğilmiş, örgüsüyle meşguldü. Televizyonun henüz bilinmediği senelerin sıcak yaz gecelerinde Kordon'a çıkıp esen imbatın eşliğinde ailecek deniz kenarında volta atmak dahil alternatifler çoktu da en kötüsü babamın tek başına Altay lokaline gidip arkadaşlarıyla demlenmesiydi. Gitti mi de gelmek bilmezdi hınzır. Bu yüzden evde içmesi ehven-i şer, yani kötünün iyisi ve elbette anneme göre daha tercih edilebilir bir durumdu.

Gece yarısına doğru yazlık sinemadaki film bitip de dışarı çıkan ahalinin bir bölümü evimizin önünden geçerken ve biz maale cümle kapısına serili ufak kilimin üzerinde yarı uykulu gözlerle onları seyredirken, babam, "Yarın gece Henry Fonda ile Charles Bronson'un filmi oynayacakmış,

1 Erm., bir.

sizi ona götüreceğim,” demişti. Annemin aklına, şimdiye kadar seyrettiği yabancı filmlerin içinde *My Fair Lady*'nin en güzeli olduğu gelmişti; kovboy filminde silah sesleri duymaktansa şarkılı, gazinolu bir Yeşilçam melodramında ağlamayı canı çekiyordu. Ablamla benim için ise hava hoştu. Yeter ki evde oturmayalım ve kapı önüne kilim yayıp bütün gece çiğdem çitlemeyelim. Derken bir kez daha gecenin sessizliğini yaran uzun ve melodik bir tren düdüğü işittim. Keskin bir ıslık sesine benziyordu. Yankısı gittikçe uzaklaşırken babaannem anlamadığım bir şeyler mırıldandı. Sadece heravor² diye bir kelime zihnimde takılı kalmışken, babama sormuştum: “Şu taşları neden sokağa dizmişler baba?” Babam çakır keyif, “Kale yerine geçiyor o taşlar,” demişti. “Top o iki taşın arasından geçerse gol olur!” Başka bir şey dememişti. Sızmak üzereydi. Fakat aklımda kalmıştı. Gol olur!

Şimdilerde art arda gökdelenlerin yükseldiği mahallemiz, altmışların sonlarında tek ya da en fazla iki katlı evlerin mevcut olduğu, bir zamanlar Rumların Punta, Türklerin sonradan Alsancak diye adlandırdığı mevkideydi. 1922 Eylül'ünde her yeri tarumar eden cehennem alevlerinden sağlam çıkmış bol miktarda Rum evi de yanımızda, yöremizde bulunurdu. Bizimki yangın sonrası yapılandı ve Rumlarınki gibi cumbalı değildi. Balkon niyetine giriş katında, kapının hemen yanında dört-beş metrekarelik korkuluklu bir girinti bulunurdu. Yaz mevsiminde öğleyn işçilerin yaptığı maçları oradan seyredirdim. Üzüm mevsimi dışında sokak çoğunlukla تنها olurdu. Bekle de biri geçsin. Alsancak'ın en ucunda, birazcık sapa bir yerdeydik. Fakat ister Rum evi olsun ister Türk evi; birbirine bitişik nizam yaslanmış her binanın arka cepheleri türlü sürprizler barındırırdı. Ön cephedeki griliğin aksine meskenlerin arka kısmında bahçeler bulunur; bakımlı olanlarında ceviz, kestane, hatta şansız yaver giderse Ege adalarında bolca bulunan sakız ağacına bile rastlanılabiliirdi. Bakımsız olanlarını da tohumunu hangi rüzgârın sürüklediği bilinmez akasya ya da karabiber, o da yoksa ilkbaharda çok arsız bir şekilde etrafa yayılan osuruk ağaçları süslerdi. Bizimkinin bahçesinde limon ve dut vardı, ortada da gül fidanları. Annemin pencere pervazlarına dizdiği yağ tenekelerinden bozma saksılarda büyüyen sardunyalar bu manzaranın olmazsa olmazıydı.

Demiştım ya sokağın bir ucu denize çıkıyordu. Öbür ucu ise meşhur Mesudiye Caddesi'ne açılır ve asıl curcuna orada, yukarıya doğru —çok değil yüz metre sonra— yaşanırdı. Alsancak'ın çarşısıydı o cadde. Askerlik şubesini ve kiliseyi biraz geçince Altaylıların toplandığı karşılıklı iki büyük kahvehane, biraz ilerisinde yöneticilerin ve futbolcuların sıkça ziyaret ettiği İbrahimağa Mandırası, Saint Joseph'e çıkan ara sokaklardan birinde camianın temellerinin atıldığı eski kulüp binası, yine Rumlardan kalma eski gevrekçi fırınının oralarda bekar futbolcuların kaldığı evler ve işte huzurlarımızda Altay'ın ve Altaylıların kalbinin attığı esas mıntika. Kasabı, manavı, sütçüsü, fırıncısı, sürüsü, sümüklüsü Altaylıydı istisnasız. Ve de Alsancak Stadi yürüme mesafesinde, hemen iki adım ötede, garın arka tarafındaydı. Şimdi sen kalk, tüm bunları bırak, asrileşmek uğruna o mahalleden taşınıp apartman dairesine yerleş. Olacak iş mi bu? Fakat olmuştu. Bir yıl sonra oradan taşınmıştık ve futbol taraftarlığım mevzuunda birkaç yıl süren bir parantez açılacaktı benim için. Suç benim değildi vallahi, tüm suç babamın. Hem de tam her şeyin farkında olacaktın.

Sadede gelmeden önce bir anekdot aktarmanın şimdi tam sırası. Bin dokuz yüz altmış dokuzdan yetmiş geçip eski mahallemizden taşındığımız sırada babama sormuştum:

“Bir daha bu eve dönecek miyiz?”

“Hayır. Yıkılacak burası.”

Kısa bir cevap vermişti. Üstelemiştim.

“Peki, bir daha 1969 olacak mı?”

“Hayır.”

Hep kısa cevaplar veriyordu. Israr ettim.

“Hiç mi olmayacak?”

2 Erm., uzak, uzaktaki.

Alsancak evleri, eski ya da yeni, ille de balkonlu

Elbette karşılık vermemiști bu saçma soruma. Lakin Őu andaki aklımla ben babamın yerinde olsaydım Şöyle cevaplardım herhalde: “Bir daha aynı yıla dönmek imkânsızdır oğlum, hem dönsék bile biz aynı insan olur muyuz o da Őüpheli.”

Kuantum fiziği gibi bir Şey anlayacağınız. Olasılıklar, olasılıklar, olasılıklar. Ancak yıllar geçtikçe babamın hastalık derecesinde geçmiŐe bağlı ve sürekli maziden söz eder hallerini fark edince, onun da aslında bir tür çaresizlik içinde kıvrandığını ve eski zamanlara dönmek için her zaman dayanılmaz bir arzu duyduğunu olgunluk çağlarımda idrak edebilecektim. Üstelik o marazi halleri bulaŐıcıydı da. Armut dibine düşermiş. Ben de ona benzeyecektim her geçen gün.

Diyeceđim o ki, eski günlere dönmek imkânsızdır. Zaman makinesi icat edilse bile özlemimi çekip yolculuk edeceğimiz mazide, bizler asla eski biz gibi olamayız. Bir Şeyler eksik kalır mutlaka. Hem istenmeyen misafir durumuna da düşebiliriz orada. Hangimiz Őimdiki zamanda karınca kararınca ve her Őeyi kabullenmiş yaŐayıp giderken gelecekten avdet etmiş ihtiyar haliyle karşılaŐmak ister ki?

Çocukluđumun erken yıllarında garip bir delüzyona kapılmıştım. Artık yaŐamayan ve sadece resimlerde gördüğümüz insanların fotoğraf kartında tutsak kaldığını zannedirdim. Bu sanrıma

göre onları özgürleştirmenin yolu, tekrar kartın fotoğrafını çekmekten geçiyordu. O yıllarda elime bir fotoğraf makinesi geçirebilseydim eğer, henüz otuz dördündeyken bu dünyadan göçmüş amcamın neredeyse tümünde gözlerinin derinliğine sinmiş bir melankoliyle poz verdiği fotoğraflarını albümden sökecek, becerebildiğim ölçüde onu diriltmeyi deneyecektim. Çocukluk rüyamdı bu. Hele benim ayakta duruşuna yetişemediğim Konak'taki Sarı Kışla önünde verdiği poz. Arkasındaki caddede kırklı yılların alamet-i farikası burunlu, antik bir belediye otobüsü vardı. Babama ve babaanneme sürpriz yapıp amcamı geri getirecektim. Koca otobüsü ise bahçede bir yerlere park ederdim nasıl olsa. Çocuk akli işte. Fakat tüm aramalarıma ve evin altını üstüne getirmeme rağmen maalesef ortada bir fotoğraf makinesi yoktu. Yiğınla ıvır zıvır, hiçbir zaman işimize yaramayacak olan nalburiye ve hırdavatla dolup taşan evimizde bir tek o mevcut değildi. Yıllar sonra edebiyat fakültesine gittiğimde Roland Barthes adında bir yazarın ismini duyacak, gösterebilim diye bir şeyin varlığını ve onun *Camera Lucida* adlı eserinde imgeler ve gerçekler arasındaki ilişki üzerine nasıl kafa yorduğunu öğrenecektim. Yirmili yaşların ortasında ilk fotoğraf makineme sahip olduğumda delüzyonlar çoktan illüzyonlara dönüşmüştü. Erişkinlikte ise gençliğin baştan çıkarıcı illüzyonları yerini insanların ve mekânların yitirilışinden doğan sancılara bırakacaktı.

Birkaç yıldan beri Alzheimer'ın pençesine düşmüş annemi her öğlen yaptığım olağan ziyaretlerde, doktorunun bize tavsiye ettiği konuşma egzersizlerine tabi tutuyorum. Zaten o hasta olmadan önce de geçmişten konuşmak vazgeçilmez hobiydi annemle aramızda. Kişisel tarihimin ve hatıralarımın en değerli ortağıydı o. Geçenlerde "Anne," diye söze başladım, "hatırlıyor musun çocukken yabancı müzik dinlememize çok kızılıyordun." Öylesine baktı bana annem, gülümseyen ama arkasında derin bir boşluğu taşıyan gözleriyle. Hatırlamıyordu! Fakat Alzheimer bile o billur gibi nezaketini törpüleyememişti. "Sen öyle diyorsan öyledir güzel evladım," diye cevapladı. İş yerindeki mesaimе dönmeğe üzere ayağa kalkıp vedalaşırken, "Gene gel olur mu öğlum, çünkü seni ve sohbetini pek sevdim," dedi. Ablama şöyle bir baktım, "Boş ver, suyuna git," anlamında bir işaret çaktı ona sezdirmeden. Tam kapıdan çıkmak üzereyken, "Annen, baban sağ mı öğlum? Hayattalarsa eğer benden selam söyle onlara," diyerek son darbeyi vurdu.

Alsancak'ta zamana direnenler

Alsancak atölyesinde tekaüt şimendifer bahçesi

Ağlamak kolaydı, ben zor olanı seçtim. Ellerini tutup “Benim annem sensin, hatıralarım, hafızam sensin, unuttun mu?” diye sordum. Onun gözlerinde bana olan bir aşinalık aradım nafiile bir çabayla. Annem, kendi yarattığı evreninde bir yabancıya ona kibarlık gösterdiğini sanıyordu. “Öyle mi oğlum, gerçekten beni annen olarak mı görüyorsunuz? Çok sevindim böyle düşündüğün için, çok mutlu oldum,” dedi; sıkıca boynuma sarıldı. “Madem öyle diyorsun, öyle olsun.” Yapılacak bir şey yoktu. Oğlu olduğumu unutmuştu! Ablam gülerken, “Hadi git artık, belki yarın tekrar hatırlar seni,” dedi. Biliyordum, hatırlayamayacaktı. Eve döndüğümde kitaplığı devşirdim, aradığımı buldum. Zamanında altını çizmiştim. Reçete yerine geçmezdi ama bir kez daha okumak acılarımı hafifletirdi sanki. Şöyle diyor Roland Barthes:

It is said that mourning, by its gradual labor, slowly erases pain; I could not, I cannot believe this; because for me, Time eliminates the emotion of loss (I do not weep), that is all. For the rest, everything has remained motionless. For what I have lost is not a Figure (the Mother), but a being; and not a being, but a quality (a soul): not the indispensable, but the irreplaceable. I could live without the Mother (as we all do, sooner or later); but what life remained would be absolutely and entirely unqualifiable (without quality).³

3 *Camera Lucida: Reflections on Photography*, çev. Richard Howard (New York: Hill and Wang, 1981), 75. Türkçesi: *Camera Lucida: Fotoğraf Üzerine Düşünceler*, çev. Reha Akçakaya, 6. baskı (İstanbul: Altıkırkbeş Yayın, 2014) —en.

Matemin yavaş yavaş acıyı sildiği söylenir; ben buna inanamıyorum, inanamam; çünkü benim için zaman kayıp duygusunu yok eder, artık ağlamam, hepsi bu. Kaybettiğim şey bir figür değil (anne), yaşayan bir şey; yaşayan bir şey de değil, bir ruh: Kaçınılmaz takdir-i ilahi değil, eşi bulunamaz. Annem olmadan da yaşayabilirim —hepimizin er ya da geç yaşayacağı gibi— ancak hayattan geriye kalan şey tamamen kaliteden yoksun kalacaktır.

Hülasa, aşağı yukarı şuna benziyor: Eğer kentin kimyası kolektif hafızamızın yetişemeyeceği ölçüde sürekli değişip başka bir hal alıyorsa ve gün geçtikçe yaşadığımız mekânlar bize yabancılaşıyorsa, bizim de başka bir şeye dönüştüğümüz kesindir. Annem örneğinde olduğu gibi. Beynindeki kimyasal hareketler ona kim olduğunu unutturmuştu. Ablamla ben onun için artık yabancıydık. Tıpkı bu kentin artık bize tanıdık gelmemesi gibi. Peki ya kent de canlıysa ve bünyesine yapılan olumsuz müdahalelerle hastalanmışsa? Ya biz eski sakinlerini artık birer yabancı olarak algılıyorsa? İşte bu ihtimal çok korkunçtur dostlarım. Yerimizi başkalarına bırakmamızın sırası gelmiştir o zaman. Biraz acımasız bir yargı olacak ama, vay eskiyene!